

Arap edebiyatı eleştirisinde mâna şiirinin teması, lafız da üslûp olarak görülür. Bu gelenekte ana temalar övgü (medih), övünme (fahır), yergi (hicâ), ağıt (risâ), niteleme (vasf ve tasvir), azarlama (itâb), uyarı (ikaz), özür dileme (i'tizâr) gibi türlerle sınırlandırılmıştır. Daha sonra bir düşüncenin farklı üslûplarla ifade edilebileceği fikrine bağlı olarak şiirde mânanın mı üslûbun mu önemli olduğu meselesi ortaya çıkmış, daha çok taraftar bulan görüş önceliğin üslûba verilmesi yönünde olmuştur. Çünkü üslûp şairin ana temaya verdiği anlatış biçimidir. Bu esasa bağlı olarak muhtelif ana tema listelerinin oluşturulması ve intihal olgusunun bunlara göre belirlenmesi girişimleri gerçekleştirilmiş, ana temaların ifade şekillerini geliştiren değişiklikler halinde ortaya çıkan intihaller genel olarak makbul görülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “‘Anâ” md.; *et-Ta’rifât*, “Ma’nâ” md.; Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1242, 1600-1601; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, III, 131-132; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, Beyrut, ts. (Dârü's-sekâfe), I, 12 vd.; İbn Cinnî, *el-Haşâ'iş* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut 1371/1952, II, 152-168; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn* (nşr. Ali M. el-Bicâvî - M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1371/1952, s. 131; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-mü'âneze*, Beyrut, ts. (Dâru mektebeti'l-hayât), I, 110, 114-115, 121; Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Delâ'ilü'l-İ'câz* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1404/1984, s. 365-366, 410, 481-482, 526; a.mlf., *Esrârü'l-belâğa* (nşr. H. Ritter), İstanbul 1954, s. 8-9, 252; Neşvân el-Himyerî, *Şemsü'l-ülûm* (nşr. Hüseyin b. Abdullah el-Ömerî v.dğr.), VII, 4782; Zemahşerî, *el-Mufaşşal fî 'ilmi'l-luğa* (nşr. M. İzzeddin es-Saidî), Beyrut 1410/1990, s. 15; İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu's-Sûzûri'z-zehab* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1385/1965, s. 33; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, İstanbul 1304, s. 361; Abdurrahman-ı Câmî, *el-Fevâ'idü'l-Ziyâ'iyye*, İstanbul 1307, s. 3; Süyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğa ve envâ'i'hâ* (nşr. M. Ahmed Câdelmevlâ v.dğr.), Beyrut 1987, I, 47-48; a.mlf., *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn - Abdülâl Sâlim Mekrem), Beyrut 1413/1992, I, 40-41; Abdullah el-Fâkihî, *Şerhu'l-Hudûdî'n-naḥviyye* (nşr. M. Tayyib İbrâhîm), Beyrut 1996, s. 121-123; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muştalahâtî'l-belâğıyye ve teṭavvürhâ*, Bağdad 1987, III, 277; Câbir Uşfûr, *eş-Şüretü'l-fenniyye fî'l-türâsi'n-naḥdî ve'l-belâğı 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1992, s. 46-47, 161; M. Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı* (trc. Burhan Köroğlu v.dğr.), İstanbul 1999, s. 67-68, 107; Sedat Şensoy, *Abdülkâhîr el-Cürcânî'de Anlam Problemi* (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 167-174, 188; C. H. M. Versteegh v.dğr., “Ma'nâ”, *EP* (İng.), VI, 346-349; W. P. Heinrichs, “Lafz and Ma'nâ”, *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami - P. Starkey), London 1998, II, 461-462; İsmail Durmuş, “İntihal”, *DİA*, XXII, 348.

SEDAT ŞENSOY

MANAS DESTANI

Kırgızlar'ın millî destanı.

En eski Türk destanlarından olan Manas, Türk mitolojisinden ve bozkır kültüründen derin izler taşımakla birlikte Yaratılış ve Türeyiş, Göç, Ergenekon, Şu, Oğuz Kağan gibi diğer Türk destanlarından bağımsız, mısra sayısı bakımından Finliler'in Kalevala, Almanlar'ın Nibelungen, Hintliler'in Ramayana, eski Yunanlılar'ın İliada ve Odysseia gibi destanlarından çok hacimli olup dünyanın en büyük destanıdır.

Üç büyük koldan oluşan destanın “Manas” adını taşıyan birinci bölümü bir Kırgız kahramanı olan Manas'ın doğumu, güç sahibi olarak kendini tanıtmaları, Kırgızlar arasındaki savaşlarda şöhret kazanması, Kalmuklar'a karşı elde ettiği başarıları, Kırgızlar'ı bir bayrak altında toplaması ve ilini düşman istilasından kurtarması gibi olaylardan meydana gelmektedir. Bu bölümde verilen bilgilere göre Kara Han'ın oğlu Yâkub (Cakıp) Han ile Haydar Han'ın kızı olan karısı Çıyırçı'nın çocukları olmaz. Yâkub Han bir çocuk vermesi için Tanrı'ya yalvarır ve bunun üzerine bir oğlu olur. Çocuğa “dört ulu peygamber” tarafından Manas adı verilir. Aslı Sanskritçe olan bu ad “akıllı, zeki” anlamına gelmektedir (Gülensoy, s. 16-19). Beşikte iken konuşmaya başlayan Manas'ı Hızır korur. Manas çabuk büyür ve yiğit bir delikanlı olur; Kâşgar'da bulunan Çinliler'i haraca bağlayıp doğuya sürer. Bu bölümün en güzel kısımları “Kökütey Han'ın Aşı” (yuğ töreni), Manas'ın yaralanması ve ikinci ölümünün anlatıldığı parçalardır. Manas, Kökçököz ve Köz-Kaman tarafından zehirlenerek öldürülür. Manas'ın ilk ölümü ise Kökçö ile savaşırken aldığı yara sonucundadır; üçüncü ölümü de geri dönmeyecek şekilde ölmüştür. Manas'ın ölümünden sonra Kırgızlar arasındaki iç çekişmeler artar, iktidar mücadelesi yeniden başlar.

Semetey ve Seytek kollarında Kırgızlar arasındaki kardeş kavgasının derin izleri görülür. Millî mücadeleden çok şahsî kavgalar, hanlar ve beyler arasındaki iç savaşlar anlatılır. Semetey'in adını taşıyan yedinci bölümde Manas'ın karısı Kanıkey ve annesi Çıyırçı oğulları Semetey'i yanlarına alarak Buhara'ya gider ve Manas'ın kayınpederi Temir Han'a sığınır. Buhara'da dayısının yanında büyüyen Semetey ancak on dört yaşına geldiğinde

kim olduğunu öğrenir. Babası Manas'ın da vasiyeti üzerine Talas'a geri döner. Uzun mücadelelerden sonra iktidarı dedesi Temir Han ile amcalarının elinden alır. Buna rağmen Kırgızlar arasındaki beylik ve benlik mücadeleleri sürer. Bu mücadeleler sonunda akrabalarından biri olan İlyas Han Semetey'i öldürür ve karısı Ay-Çörök'ü kendisine alır. Bu bölümün karakterleri Manas'ın karısı, Semetey'in annesi Kanıkey ile Seytek'in annesi Ay-Çörök'tür. Her iki bölümde de başroldeki kadınların intikam alması anlatılır.

Seytek kolu Manas destanının üçüncü bölümü olup Seytek'in hayat hikâyesinden ibarettir. Seytek de babası Semetey gibi gençlik çağına gelince babasının katillerinden intikam alır, iktidarı eline geçirir ve uzun zamandır esir olan dedesi Manas'ın karısı, büyükannesi Kanıkey'i esaretten kurtarır. Bu üç büyük kol dışında Manas dairesi içinde kabul edilen Er Töştük ve Colay Han destanları da vardır ki bu son iki kol bazı bilim adamlarınca müstakil birer destan olarak kabul edilir.

Üzerinde çalışan bilim adamlarına göre Manas destanı, esas itibarıyla 840 yılı civarında Kırgızlar'ın Yenisey ırmağı ile Minusinsk bozkırlarında devlet kurdukları yıllarda Uygur Türkleri ve Çinliler'le yaptıkları savaşlarda oluşmaya başlamış, daha sonra XVI-XVII. yüzyıllarda Kırgızlar ile Kalmuklar'ın veya Budist Kalmuk Moğolları ve Çinliler'in Orta Asya'daki müslüman Türk kavimleriyle yaptıkları savaşlar sırasında bünyesine yeni unsurlar katılarak zenginleşmiş, 1917 Sovyet devriminden önce Rus çarına ve ardından komünist yönetime övgülerle yeniden teşekkül etmiştir. Günümüzde yapılan çalışmalarda destana sonradan giren bu tür ekleme ve methiyeler ayıklanarak destan aslına uygun biçimde yeniden düzenlenmiştir.

Manas destanında hayatları anlatılan eski Kırgızlar (Kara Kırgızlar) o zamanlar henüz bir devlet kurma, dünyayı fethetme ve ülkelere hükmetme gibi ülkelere sahip olmayıp küçük kabileler halinde yaşamaktaydılar. Fakat destan eski Kırgızlar'ın iç ve dış düşmanları, Budist Kalmuk-Moğollar, Çinliler, kısmen de Uygurlar ve Orta Asya'da yaşayan diğer Türk boylarıyla yaptıkları mücadelelerin, derin millet ve vatan sevgisinin şiir dili kullanılarak söylenişleriyle dikkati çeker. Manas destanı eski Türk millî özellikleri itibarıyla çok renkli, Kırgızca'nın kendine has deyişleriyle yoğrulmuş orijinal bir

destandır. Kırgız Türkleri'nin bugün de yaşattıkları folkloruna, gelenek ve göreneklerine, inançlarına, törelerine, bozkır hayatına, etnografyasına ait deyimler (giyim kuşam, çadır hayatı, hayvancılık, deve ve at koşumları, kap kakac, yiyecek ve içecek gibi mutfak kültürü vb.), ata sözleri gibi halk edebiyatı ürünlerinin yanında Türk dili tarihi için çok değerli olan malzemeleri de içinde yaşatmaktadır. Kişi, kavim, boy, soy, oymak, cemaat adlarıyla çeşitli hayvan adlarını taşıması bakımından da bir ad bilimi (onomastik) hazinesidir. Destanda adı geçen Abeke, Abılay, Açık, Ağış, Acıbay, Ak-Erkeç (kadın), Akulay / Nakulay (kadın), Ak-Kıyaz, Akpay-Mamet gibi bazı kahraman-alplerin hayatı ve özellikleri Oğuz Kağan, Dede Korkut, Köroğlu gibi Türk destanlarındakilerle benzerlik göstermektedir.

Manas ve etrafındaki yiğitlerin mücadele ettiği kâfirler Moğol asıllı Budist Kalmuklar ve Çinliler'dir. Fakat destanda Kırgızlar arasındaki kardeş kavgalarının kanlı sahneleri de geniş şekilde yer alır. Bütün bu savaşlar anlatılırken büyüye bağlı masalımsı hayali sahnelere yer verilmeyle birlikte esere gerçekçi bir üslûbun hâkim olduğu görülür.

Manas destanından bahseden en eski kaynak Seyfeddin Molla'nın XVI. yüzyılda yazılmış *Mecmû'u't-tevârih* adlı eseridir. Burada Manas tarihi bir kişi ve alp olarak gösterilir. Destanı bilim dünyasına ilk duyuran Kazak bilgini Çokan Velihanoğlu'dur. Cengiz Han'ın soyundan gelen bu Kazak prensi 1856 yılında Kırgızistan'da yaptığı gezi sırasında destanın bir varyantını derlemiş, 1861'de Rus Coğrafya Derneği'nin dergisinde "Kökütey Han'ın Aşısı" adlı kısmını Rusça'ya çevirerek yayımlamıştır. Daha sonra W. Radloff 1862, 1864 ve 1869 yıllarındaki Kırgızistan gezilerinde Manas'tan parçalar derleyerek yazıya

geçirmiş, bunları *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme* adlı eserinin V. cildinde (St. Petersburg 1885) Kırgızca-Rusça-Almanca olarak neşretmiştir. Manas destanının bugüne kadar on üç varyantı derlenmiş ve büyük bir bölümü yayımlanmıştır. Bir bölümü de henüz yazma halindedir. Destanla ilgili önemli neşirleri bulunan Kazak yazarı Muhtar Avezov 1930'da başladığı çalışmalarını otuz yıl devam ettirmiş ve destanın halk arasında yaşayan pek çok varyantını ortaya çıkarmıştır. Destan üzerine çalışan Kırgız, Kazak, Özbek araştırmacıları ve başta Abdülkadir İnan olmak üzere Emine-Gürsoy Naskali, Naciye Yıldız ve Tuncer Gülensoy gibi pek çok Türk bilim adamı da bulunmaktadır.

Manasçılar destanı kopuz çalıp türküler söyleyerek anlatan, el kol ve baş hareketleriyle destan kahramanlarının konuşmalarını yer ve olaya uygun biçimde ses tonlarıyla canlandıran, ozan-âşık-meddah-aktör karışımı meziyetleri bünyesinde toplayan sanatçılardır. Bunlar ustalarının yanında iyi bir hikâyeci, aktör, türkücü, bestekâr olarak yetişmiştir. Manas destanını çok iyi bilen Manasçılar'a "nagız Manasçı", yarım bilenlere "şala Manasçı" adı verilir. Nagız Manasçılar destanın tamamını âdâbı ve erkânı ile anlatırlar ve üç büyük kolu bütün epizotlarıyla kesintisiz olarak ancak altı ayda söyleyip tamamlayabilirler. Bilinen en eski Manasçı XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Keldibek'tir. Diğer bazı Manasçılar da şunlardır: Kırgızlar'dan "balık" lakaplı Bekmurat, Naymanbay, Al Çonbaş, Tınıbek, Çüyük, Sağımbay Orakbayoğlu, Sayakbay Karalayoğlu, Togolok Moldo, Şırsımenıyev, C. Kocekov, B. Sanazov; Kazaklar'dan Cambil Cabayoğlu, Mayköt, Kulmambet, Süyimbay, S. Mürsekoy. Günümüzde de Kırgızistan ve Kazakistan'da

da Manas destanını tam ya da yarım olarak söyleyebilen Manasçılar bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Manas Destanı (nesir halinde yazan Keneş Yusupov, Türkiye Türkçesine aktaranlar Fikret Türkmen – Alımcın İlayet), Ankara 1995; E. J. Eitel, *Hand-Book for the Student of Chinese Buddhism*, Hong Kong - Shanghai 1870; W. Radloff, *Manas Destanı* (haz. Emine Gürsoy-Naskali), Ankara 1995; a.mlf., *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller* (haz. Naciye Yıldız), Ankara 1995; Abdülkadir İnan, *Manas'tan Seçmeler*, Ankara 1973; a.mlf., "Manas", *TA*, XXIII, 248-249; *Manas Bilgi Şöleni, Bildiriler*, Van 1995; *Manas Destanı ve Etkileri: Uluslararası Bilgi Şöleni*, Ankara 1995; *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler (Çeviriler) I* (haz. Fikret Türkmen), Ankara 1995; *Manas 1000 Bişkek Bildirileri: Bişkek 26-31 Ağustos 1995* (haz. Oğün Atilla Budak), Ankara 1997; Tuncer Gülensoy, *Manas Destanı: Türkiye Türkçesiyle*, Ankara 2002; Semih Tezcan, "Türkçe Çevirisinin Yayını Dolayısıyla Manas Destanı", *TDAY Belleten* (1973-74), s. 359-363; *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi* (Manas Destanı Özel Sayısı), sy. 3, Ankara 1995.

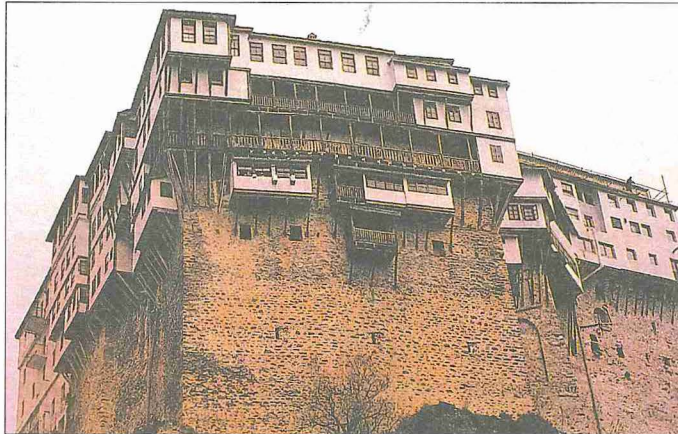
TUNCER GÜLENSOY

MANASTIR

Bazı dinlerde zâhid din adamlarının cemaat halinde yaşadığı bina veya binalar topluluğu.

Manastır kelimesi, "tek, yalnız" mânasına gelen Grekçe **monostan** türetilen ve münzevî hayat tarzını benimseyenlerin (monachos) yaşadığı mekânları ifade eden **monasterionun** Türkçe'deki şeklidir. Aynı kelime **monastery** (İng.), **monastère** (Fr.) vb. biçimlerde Batı dillerine de geçmiştir. Arapça'da daha çok hristiyan manastırlarını, bazan da keşiş hücrelerini tanımlamak için **devr**, **deverân** (dönmek, dolaşmak; yönetmek) kökünden türetilen **deyr** (üzerinde oturlan yer, ev) kelimesi kullanılmakta, keşişler aynı kökten gelen **deyyâr** ve **deyrânî** kelimeleriyle de ifade edilmektedir (*Lisânü'l-'Arab*, "dvr" md.). Öte yandan müfessirler, Kur'an'daki **savâmi** (tekili savmaa) kelimesinin (el-Hac 22/40) "üst kısmı sivri yüksek binalar" anlamında hristiyan rahiplerinin manastırlarını veya Sâbîî mistiklerinin zâviyelerini tanımladığını belirtmişlerdir (İbn Kesîr, X, 76; Elmalılı, V, 3409). Arapça'da bu tür mekânlar için ayrıca **umr** ve **kul-lâye** kelimeleri de kullanılmaktadır.

Manastır hayatı Hindu geleneğinde, özellikle de Budizm ve Jainizm'de önemli bir yere sahiptir (bk. KEŞİŞ). Milâttan önce III. yüzyıldan itibaren ilim ve öğre-

Athos
dağındaki
XIV. yüzyıla ait
Gregorius
Manastırı -
Yunanistan